

ЧЕТНИЧКА АКЦИЈА У МАКЕДОНИЈИ И БАЛКАНСКИ РАТОВИ 1903–1913.

Први самосталан рад који је учврстио дефиницију четничког рата био је рад Љубомира Ивановића *Четивање или четничко рајивање* објављен у Београду 1868. године, писан у тренутку ишчекивања српско-турског сукоба. Искуство устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878. год. и добровољачког ратовања у српско-турским ратовима 1876–1878. год. свакако да су деловали на организацију четничког ратовања почетком 20. века на подручју Македоније. Иза четничког покрета који је деловао у Македонији до балканских ратова 1912–1913. год. није формално стајала ни српска влада ни Скупштина, али он је имао подршку српског државног апарата, посебно државних чиновника и официра. Од 1903. год. делатност четника координисала је Српска револуционарна (четничка) организација, а од 1906. год. четничком акцијом координисао је тајни Врховни комитет који је деловао уз конзулску мрежу Краљевине Србије у Турској. Од 1908. год. на четничку организацију утицала је организација „Народна одбрана”, формирана 1908. год. у време Анексионе кризе, а од 1911. год. српски четнички покрет налазио се под директним и снажним утицајем новоосноване официрске национално-ослободилачке организације „Уједињење или

смрт” која је била настављач официрске организације „Црна рука”, па су њени припадници били познати и под именом „црнорукци”. Организација „Уједињење или смрт” стајала је у непосредној вези са српском војном обавештајном службом чији су официри преузели команду над четничким одредима, а циљеви ове тајне организације били су српско национално уједињење, до којег би се дошло сви средствима, па и насилним. Тако је четничко деловање у Македонији било резултат прожимања делатности српске војне обавештајне службе, тајних друштава и приватне иницијативе, а Врање је било центар српске четничке акције усмерене према простору Македоније.¹⁰ Четничким четама руководио је Горски штаб, чете су опремане у Београду, Врању, Лесковцу и Нишу, а акција је финансирана из поверљивих кредита Народне скупштине и добровољних прилога Срба-трговаца пореклом из Македоније.¹¹ Активности четника ка подручју Косова и Метохије биле су до 1912. незнатне јер је јуна 1905. год. страдала чета од једанаест четника учитеља Лазара Кујунџића код Велике Хоче,¹² а јула 1907. год. у Пасјану

¹⁰ А. Тимофејев, Српска герила у Балканским ратовима: културне, друштвене и политичке традиције четничког рата у Србији, *Балкански рајнови 1912/1913: нова виђења и ишмачења*, Београд, 2013, 99–100.

¹¹ Д. Ђорђевић, Сучељавање са Аустроугарском, *Ишћорија српској народа 6-1*, Београд, 1983, 149–150.

¹² П. Пејчић, Погибија четника код Велике Хоче 1905. према „Конзулским писмима“ Милана Ракића, *Рајно добровољаштво на српским ишћничким ишћорима*, Београд, 2004.

код Ђџилана погинуло је 30 четника, док су тројица заробљена.¹³ Све појаве четника на простору Косова и Метохије изазивале су албанске одмазде према српском живљу, тако да је на тим просторима била ограничена и отежана четничка акција.

Српска четничка акција на подручју Македоније сучељавала се са турским властима, албанским одметницима – качацима у оним деловима Македоније где је живело албанско становништво, са бугарским четама – комитама (организација ВМРО), деловањем бугарске цркве – егзархије која је радила на бугаризацији становништва Македоније, а на простору Македоније деловале су и грчке чете – андарти, као и чете прорумунске оријентације. Према турским изворима, само 1907. год. у Македонији је деловало 110 бугарских чета, 80 грчких, 30 српских и 8 влашких (румунских). Простор Македоније крајем 19. и у првој деценији 20. века био је простор непрекидног врења и константног насиља којем је било изложено локално становништво. Само за осам месеци 1905. године, у међусобним обрачунима у Македонији, убијено је 785 људи, уништене су 74 куће и 4 манастира.¹⁴ Војводе које су стајале на челу четничких одреда у Македонији потицале су из редова домаћег становништва (учитељи,

¹³ В. Илић, *Страдање српских четника код Пасјана (Ђџилане) 1907, Добровољци у ослободилачким рајшовима Срба и Црнојораца*, Београд, 1996.

¹⁴ Д. Ђорђевић, н.д, 150.

виђенији сељаци) или су потицали из Србије (официри српске војске), а именовано их је Централни револуционарни одбор на предлог Извршног одбора у Врању.¹⁵ Четничка дејства у Македонији била су усмерена на заштиту српских села од турске власти и албанских одметника, као и на непрекидну борбу са бугарским комитама око простора и насеља у којима је локално становништво било просрпски или пробугарски оријентисано. Чувене четничке војводе које су деловале у Македонији до 1912 год. биле су Мицко Крстић – Поречки, Јован Стојковић – Бабунски, Василије Трбић, Јован Станојковић – Довезенски, Јован Цветковић – Долгач, Александар Цене Марковић, Глигорије Соколовић – Небреговски, Доксим Михаиловић – Дебарац, Спаса Павловић – Гарда Змај, итд.¹⁶ Српска четничка акција одвијала се у кумановском и кривоपालаначком крају, а у западној Македонији имала је упоришта у областима Дримкол, Пореч и Азот (околина Дебра, Велеса и Кичева).

У Првом балканском рату против Турске 1912. год. четнички одреди су деловали као претходница српске војске или су убацивани у дубину непријатељске територије да би деловали против турских трупа, дејствовали по саобраћајницама, штитили хришћанско становништво или га подиза-

¹⁵ П. Јеринић, Војводе из Четничке акције у Старој Србији и Македонији 1903–1912, *Добровољачки гласник бр. 32*, Београд, 2008, 7–8.

¹⁶ П. Јеринић, н.д, 7–49.

ли на устанак. Ка Косову су у Првом балканском рату деловали Лапски, Луковски, Лисички и Ѓиљански четнички одред, а ка подручју Македоније Козјачки и Прековардарски одред. Команданти одреда били су српски официри чланови организације „Уједињење или смрт”. Тако је Лапским четничким одредом који је почео борбе код карауле код Мердара још пре почетка рата, 18. октобра 1912. године, и који је први ушао у Приштину, комадовао Војислав Танкосић, Ѓиљанским четничким одредом Божин Симић, Козјачким одредом Војин Поповић – Војвода Вук. На простору Македоније деловало је у лето 1912. године, уочи почетка борбених операција, око 400 четника распоређених у 30 чета.¹⁷ У саставу четничких јединица у Првом балканском рату 1912. год. налазили су се Срби са Косова и Метохије, Македоније, четници из Србије, али и Срби из Аустроугарске, посебно из Босне, Херцеговине, Баната, Бачке и Срема. Уочи Другог балканског рата између Србије и Бугарске, наредбом штаба Врховне команде од 16. маја 1913. године, основан је Добровољачки пук који је требало да чине четири батаљона попуњена људством из ослобођених крајева. „Хришћанима треба објаснити да је њихова дужност да нас они, као своје ослободиоце, уписом у добровољце помогну...” 19. маја 1913.

¹⁷ А. Стојчев, Учесће Македонаца у Балканским ратовима у саставу српске војске, *Балкански ратнови 1912–1913: нова виђења и тумачења*, Београд, 2013, 78.

год. инспектор полицијског одељења Вујичић упутио је наредбу свим окружним начелствима којом је „објашњавао” наредбу штаба српске Врховне команде.¹⁸ И у ратним операцијама црногорске војске у Првом балканском рату учествовали су добровољци који су у околини Берана формирали шест батаљона, затим један добровољачки батаљон који је деловао у оквиру Прекотарског одреда, а од добровољаца из околине Бијелог Поља организована су три батаљона. У Приморском одреду црногорске војске деловао је Самостални добровољачки батаљон од 500 људи, састављен 50% од добровољаца из Боке, али је у њему било и добровољаца из Босне, Херцеговине, Славоније, Далмације, Војводине.¹⁹

Дејствима четничких одреда од 1904. год. у Турској (Македонија, Косово, Метохија) српска национална идеја ушла је у своју офанзивну фазу. Активирањем четничке акције српска политичка и војна елита закаснило је реаговала на деловање Бугарске у Македонији која је активношћу своје црквене организације и војничких чета (комите ВМРО) мењала колективну свест хришћанског становни-

¹⁸ Љ. Поповић, О добровољцима након Првог балканског рата, *Рајно добровољаштво на српским етничким просторима*, Београд, 2004, 164–165.

¹⁹ М. Ђуришић, Добровољци у црногорској војсци током Првог балканског рата 1912–1913, *Добровољци у ослободилачким рајовима Срба и Црногораца*, Београд, 1996, 70–73.

штва на том простору. Присуство четника на подручју Македоније био је један од начина да се део тог становништва осети национално српски, а носиоци четничке акције били су синтеза тајних друштава, делатности српске војне обавештајне службе и приватне иницијативе. Персонификовано, српска национална идеја у Македонији била је изражена кроз ликове војвода који су потицали из локалног становништва и српских официра повезаних са српском војном обавештајном службом и национално-револуционарном организацијом „Уједињење или смрт” и „Народном одбраном”. Дејства ка подручју Косова и Метохије у периоду 1903–1912. год. била су отежана услед нереда, одмазди и насиља Албанаца над српским живљем, а два покушаја да се преко тог подручја чете пребаце у Македонију завршени су неуспешно.

У балканским ратовима четнички одреди који су формирани у оквирима српских армија деловали су као њихова претходница или у позадини турских снага (Прековардарски четнички одред). Да би спречио могуће политичке нагодбе В. Танкосић је са својим Лапским четничким одредом, два дана пре формалног почињања рата, напао турску караулу код Мердара; Козјачки четнички одред борио се као део српских трупа у бици код Куманова (23–24. октобра 1912. год.), а његови припадници први су ушли у низ македонских

градова (Велес, Свети Никола, Штип, Кочане).²⁰ Пред Други балкански рат, у мају 1913. године, основан је посебан Добровољачки пук од становништва ослобођених крајева, иако се иза тог назива вероватно крила мобилизација људства са новоослобођених подручја.

²⁰ А. Стојчев, н.д, 81.

ЧЕТНИЧКИ ОДРЕДИ У 1914. ГОДИНИ

После балканских ратова 1912–1913. године, којим је добила знатно територијално проширење, Србија није била спремна за нови рат. Сарајевски атентат од 28. јуна 1914. год. којим је босански Србин Гаврило Принцип убио аустроугарског престолонаследника надвојводу Франца Фердинанда и његову жену надвојвоткињу Софију, увела је Србију и Аустроугарску у ратну кризу која је прерасла у велики светски сукоб у који су ушле силе Антанте (Велика Британија, Француска, Русија) и Централне силе (Немачка и Аустроугарска), а касније и друге европске и ваневропске државе (Турска, Бугарска, Румунија, Италија, САД, Јапан итд.)

Сарајевски атентат 1914. год. био је повод за Велики рат, а узрок рата је била жеља Немачке за прерасподелом светске моћи, односно њена потреба да дође до нових територија, сировина, јефтине радне снаге и оствари економску, војну и политичку доминацију у Европи. Истрага око Сарајевског атентата коју је спровела Аустроугарска није указивала на умешаност званичне Србије, али су неки трагови у организацији атентата водили ка организацијама „Народна одбрана” и „Уједињење или смрт”, и ка неким њеним виђеним члановима где је посебно апострофиран мајор Во-

јислав Танкосић којег је српска влада по захтеву Аустроугарске и ухапсила. Када је 28. јула 1914. год. Аустроугарска објавила рат Србији, Србија је морала да анагажује све своје војничке, људске, финансијске и материјалне потенцијале исцрпљене претходно вођеним ратовима. Искуство из балканских ратова 1912–1913 год. и снажан утицај који је у српској војсци имала национално-револуционарна организација „Уједињење или смрт”, која је насилним методама тежила уједињењу српског народа, утицали су на то да се у припремама Србије за рат посебно назначи улога четничких одреда које су водили официри, припадници ове организације.

Већ 3. августа 1914. год. српски министар војни Душан Стефановић донео је „Упут за извођење четничке војне у рату против Аустроугарске” у којем је прецизирао начин дејства четничких одреда.

„У случају наше офанзиве”, наведено је у Упуту, „ови одреди ће прећи на непријатељску територију и послужиће као језгро за дизање народног устанка у пределима где Срби живе. Поред овога, они ће на непријатељској територији узнемиравати трупе, нападаће на непријатељске транспорте и велике покретне установе, нападаће на непријатељске комуникације и етапе, квариће и рушиће комуникације, нарочито вештачке објекте на обичним путевима и на железницама, квариће и рушиће телеграфске и телефонске лини-

је, итд. Овом енергичном акцијом ови ће одреди унети забуну код непријатеља, ширити страх код непријатељских трупа, а примораће га на велико растурање снаге.

У случају наше дефанзиве ови одреди имају изразити најјачи народни протест против непријатељске најезде на нашу земљу.

Начин њиховог рада биће у овоме случају овакав: „Сви ће се ови одреди повући неопажено од непријатеља у одређене им рејоне планине и пошто пропусте непријатељске трупе имају се са највећом енергијом бацити на непријатељску позадину. Нападаће на његове биваке ноћу и дању, рушиће мостове и пропусте, телеграфске и телефонске линије.”²¹

Следећег дана, 4. августа 1914. године, Наредбом Обр. 577 српске Врховне команде о формирању четничких одреда основани су следећи четнички одреди и постављени њихови команданти: Златиборски четнички одред од три чете, снаге 750 људи, на челу са мајором Костом Тодоровићем, Јадарски четнички одред од две чете, јачине 500 људи, на челу са мајором Војином Поповићем, Руднички четнички одред, јачине 500 људи, на челу са мајором Војиславом Танкосићем и Горњачки четнички одред, јачине 500 људи, на челу са мајором

²¹ Упут пуковника Душана Стефановића, српског министра војног, за извођење четничке војне у рату против Аустроугарске, Крагујевац 3. август 1914. год. П. Јовић – Н. Поповић, *Добровољци 1912–1918*, Београд, 1989, 3.